

استقلال ایرانیان زیر نفوذ بیگانگان

جلد اول

بازخوانی سلطه روسیه، انگلستان و آمریکا بر ایران
در دوره قاجار و پهلوی

با تکیه بر اسناد لانه جاسوسی در ایران

■ جواد کامور بخشایش - داود قاسم پور ■

سرنشانه	کامور بخشایش، جواد، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	استقلال ایرانیان زیر نفوذ بیگانگان / جواد کامور بخشایش،
شناسه افزوده	قاسم پور، داود، ۱۳۵۲ -
شناسه افزوده	سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
شناسه افزوده	سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، انتشارات مدرسه
وضعیت فهرست نویسی	غنیبا
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۰۸-۱۴۹۹-۷
شماره کتابشناسی ملی	۵۰۶۱۹۷۶
مشخصات نشر	داود قاسم پور، ویراستار گلناز ناظری؛ [برای] سازمان پژوهش و
مشخصات ظاهری	برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش
یادداشت	تهران: مدرسه، ۱۳۹۶.
مدرجات	۳ ج.
	کتابنامه.
	ج ۱- بازخوانی سلطه روسیه، انگلستان و آمریکا بر ایران
	در دوره قاجار و پهلوی. ج ۲. با تکیه بر اسناد جاسوسی آمریکا
	بر ایران از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا بهمن ۱۳۵۷.
موضوع	ایران -- تاریخ -- دخالت خارجی
موضوع	Iran -- History -- Participation, Foreign
موضوع	ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۲ - ۱۲۴۴ ق. -- دخالت خارجی
موضوع	Iran--History--Qajars, 1779-1929--Participation, Foreign
موضوع	ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۲ - ۱۲۴۴ ق. -- دخالت روسیه
موضوع	Iran--History--Qajars, 1779-1925--Participation, Russia
موضوع	ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۲ - ۱۲۴۴ ق. -- دخالت انگلستان
موضوع	Iran--History--Qajars, 1779-1925--Participation, British
موضوع	ایران -- تاریخ -- قرن ۱۲ ق - ۱۴ -- دخالت ایالات متحده
موضوع	Iran--History--19-20th centuries--Participation, American
موضوع	ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۲۲۰ - ۱۳۵۷ -- کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ --
موضوع	دخالت ایالات متحده
موضوع	Iran--History--Pahlavi, 1941-1978 -- Coup d'etat of 19th August: Participation, United States -- 1953
زده بندی دیویی	۹۵۵/۷۴
زده بندی گنره	DSR1۱۲۱/۵ الف ۱۳۹۶

سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی / وزارت آموزش و پرورش

جلد اول

استقلال ایرانیان زیر نفوذ بیگانگان

بازخوانی سلطه روسیه، انگلستان و آمریکا بر ایران
در دوره قاجار و پهلوی

جواد کامور بخشایش - داود قاسم پور

■ ویراستار: گلناز ناظری ■ طراح گرافیک: محسن خرقانی
■ طراح جلد: مهرداد موسوی ■ چاپ اول: ۱۳۹۶ ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
■ لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپ خجسته
■ حق چاپ محفوظ است ■ ISBN: 978-964-08-1399-7

● نشانی: تهران، خیابان سپهبد قمری، ترسیده به پل کریمخان زند، کوچه شهید محمود حقیقت طلب، شماره ۸
● تلفن: ۸۸۸۰۰۳۲۴۰۹ ● نورنویس: (فاکس): ۸۸۹۰۰۳۸۰۹

www.milad.ir

Instagram

Telegram

فصل اول: یورش‌های نظامی بستر ساز نفوذ

۱. جنگ اول ایران و روسیه و عهدنامه گلستان

۲. عهدنامه ترکمانچای و جدایی قفقاز

۳. عهدنامه آخال و جدایی ماوراءالنهر

۴. معاهده پاریس و تجزیه افغانستان

فصل دوم: نفوذ اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران

۱. انگلستان و تأسیس بانک شاهنشاهی

۲. تأسیس بانک استقراضی روس و نفوذ روسیه در اقتصاد ایران

۳. قرارداد دارسی و تثبیت سلطه انگلستان در جنوب

فصل سوم: سلطه سیاسی روسیه و انگلستان بر ایران

۱. انقلاب مشروطه، گامی به سوی دیپلوماسی با نفوذ قدرت‌های خارجی

۲. قرارداد ۱۹۰۷ م و تقسیم ایران

۳. روسیه و سرکوب مشروطه

۴. متفقین و تصرف ایران

۵. قرارداد ۱۹۱۵ م و سلطه نظامی روسیه و انگلستان

فصل چهارم: تغییر رویکرد دو قدرت در ایران

۱. انقلاب اکتبر روسیه و پیامدهای آن

۲. انگلستان و قرارداد استعماری ۱۹۱۹

۳. نقش انگلستان و روسیه در قحطی بزرگ

۴. انگلستان و کودتای ۱۲۹۹

۵. رضاشاه از ظهور تا سقوط

۶. متفقین و حمایت از پادشاهی محمدرضا پهلوی

منابع

مقدمه

دوره زمانی پس از سقوط سلسله صفوی تا جنگ‌های ایران و روسیه، دوره مهمی در تاریخ ایران است. در این دوره کشورهای اروپایی و برخی کشورهای آسیایی با استفاده از نتایج و پیامدهای انقلاب صنعتی در اروپا راه پیشرفت در حوزه‌های مختلف را در پیش گرفته بودند و در عرصه نظامی به انواع سلاح‌ها و تسلیحات نوین دفاعی و جنگی تجهیز می‌شدند؛ در چنین دوره‌ای ایران عرصه کشاکش مدعیان قدرت بود. اگر از دوره کوتاه درخشش نادرشاه در آسمان تیره آن روز بگذریم، باید اذعان کرد که هیچ کوششی برای استفاده از این فرصت صورت نگرفت. زمانی که قاجاریان به دنبال نبردهای فرسایشی با افشاریان و زندیان قدرت را به دست گرفتند، خود را گرفتار دو موج سهمگین یافتند؛ واقعیتی به نام روسیه قدرتمند در شمال و انگلستان پرنفوذ در جنوب و شرق، که در دوران کشاکش مدعیان قدرت در ایران، جای پای خود را در آن مناطق مستحکم کرده بودند. آن دو قدرت، که در عرصه جهانی هم رقابت‌های شدیدی با هم داشتند، خیلی زود ایران را به صحنه رقابت خود تبدیل کردند و نتیجه این امر، نفوذ و سپس سلطه آن دو کشور بر ایران بود.

روسیه و انگلستان سلطه خود بر ایران را تا جنگ دوم جهانی حفظ کردند و اقتصاد و سیاست ایران را در اختیار گرفتند. پس از جنگ جهانی دوم و افول آن دو، ایالات متحده آمریکا قدرت دیگری بود که وارد عرصه اقتصاد و سیاست ایران شد و در سلطه‌گری از آن دو فراتر رفت. آن کشور که ابتدا با هدف جلوگیری از نفوذ شوروی در صدد ارائه کمک‌های اقتصادی و نظامی به ایران برآمده بود، خیلی زود به اهمیت اقتصادی - جغرافیایی ایران پی برد و در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ کودتایی را رهبری کرد که به سقوط دولت ملی و قانونی دکتر محمد مصدق انجامید. پس از آن آمریکا بر نفوذش در ایران افزود و به مرور بر تمامی عرصه‌ها در ایران نفوذ کامل یافت. در این پژوهش، این فرایند با استفاده از اسناد و منابع تاریخی، به‌ویژه اسناد به دست آمده از سفارت آمریکا در تهران موسوم به اسناد لانه جاسوسی، واکاوی شده است.

نخستین بخش این پژوهش از سه فصل تشکیل شده و در آن، چگونگی نفوذ و سلطه روسیه و انگلستان در دوره قاجار مورد بحث قرار گرفته است. فصل آغازین این بخش به یورش‌های نظامی روسیه و انگلستان و جدا شدن بخش‌هایی از قلمرو ایران اختصاص دارد. در فصل دوم، سلطه اقتصادی دو قدرت بررسی می‌شود؛ اینکه تأسیس بانک شاهنشاهی از سوی انگلستان و بانک استقراضی روسیه و ایران به وسیله روسیه، به تدریج، باعث سلطه اقتصادی آن دو کشور بر ایران شد. پس از آن، واگذاری امتیاز نفت یا امتیاز داری به انگلستان بررسی شده که سلطه پنجاه ساله آن کشور بر مهم‌ترین منبع درآمدی ایران را در پی داشته است..

در فصل سوم این بخش به سلطه سیاسی روسیه و انگلستان در ایران پرداخته‌ایم. این دو کشور بی‌اعتنا به خواست و اراده مردم ایران، که در قالب مبارزه با استبداد و استعمار در انقلاب مشروطه متبلور شد، ایران را بین خود

تقسیم کردند و درصدد عملی کردن آن برآمدند. در این میان وقوع جنگ جهانی اول باعث شد تا آن دو قدرت رویکرد متفاوتی در اعمال سلطه در پیش بگیرند که موضوع آخرین فصل این بخش است؛ روسیه با لغو قراردادهای دوره تزارها، درصدد تداوم سلطه از طریق گروه‌های سیاسی برآمد و انگلستان نیز ابتدا با قرارداد ۱۹۱۹ درصدد تحمیل سلطه سیاسی - اقتصادی مستقیم برآمد ولی وقتی در آن اقدام شکست خورد، کودتای ۱۲۹۹ را رهبری و از رضاخان حمایت کرد. جنگ جهانی دوم و افول قدرت انگلستان در عرصه جهانی، به افول سلطه آن کشور و ظهور قدرت جدیدی در ایران انجامید. قدرتی نوظهور که عریان تراز دو قدرت پیشین، در پی تحمیل سلطه خود بر ایران برآمد.

در بخش دوم این پژوهش، نفوذ و سلطه آمریکا در ایران را با تکیه بر اسناد لانه جاسوسی بررسی کرده‌ایم. اسناد سفارت آمریکا، موسوم به لانه جاسوسی، یکی از مهم‌ترین منابع برای بررسی چگونگی نفوذ و سلطه آمریکا در ایران است؛ زیرا فرایند فوق را از زبان مسئولان سیاسی - نظامی آن کشور در ایران روایت می‌کند. در نخستین فصل این بخش نگاه کوتاهی، به تاریخ مناسبات دو کشور کرده‌ایم. سپس، گام‌های نخستین آن کشور را برای نفوذ در ایران مورد بازکاوی قرار داده‌ایم، که برخلاف دو قدرت پیشین، بر نفوذ اقتصادی و نظامی استوار بود. ورود مستشاران آمریکایی به ایران در فصل اول و دوم این بخش به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است و در ادامه، مهم‌ترین اقدام یک قدرت خارجی در ایران - ساقط کردن دولتی قانونی در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ - بررسی شده است. این فرایند با واگذاری نفت ایران به کنسرسیومی مرکب از شرکت‌های خارجی و مشخصاً آمریکایی - انگلیسی، جذب ایران در پیمان‌های منطقه‌ای، تشکیل نهاد اطلاعاتی گسترده و کمک‌های مالی به ایران متبلور شد و سرانجام، با روی کار آمدن دولت جدید در آمریکا و تحمیل اصلاحات مدنظر آمریکایی‌ها تکمیل شد.

که به ترتیب در فصل دوم و قسمت‌هایی از فصل سوم این بخش مورد بحث قرار گرفته است.

بی‌تردید یکی از مهم‌ترین گام‌های آمریکا در تحمیل سلطه بر ایران، تحمیل مصونیت قضایی مستشاران آمریکایی در ایران به‌عنوان ابزارهای سلطه بود. آمریکا با استفاده از مستشاران پرشمار خود در ایران، سلطه‌اش را بر کشور ما تحمیل می‌کرد؛ بنابراین، امنیت آنان در ایران از اهمیت زیادی برخوردار بود. آن کشور با تحمیل کاپیتولاسیون، مستشاران خود را از شمول قوانین ایران خارج کرد و با استفاده از حضور آنان، ایران را به مرکزی برای سلاح‌های خود تبدیل کرد. این بحث‌ها را در واپسین قسمت‌های فصل سوم و نخستین قسمت فصل چهارم این بخش مورد بررسی قرار داده‌ایم.

آخرین بحث این بخش به گسترش انقلاب اسلامی و تدابیر و تلاش‌های آمریکا برای تداوم سلطه در ایران اختصاص یافته است؛ سلطه‌ای که با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ پایان یافت.